23/07/2020

Ο άγιος Γρηγόριος ο Παλαμάς και οι Οθωμανοί

Μητροπολιτικό Έργο / Ι.Μ. Ναυπάκτου και Αγίου Βλασίου

Του Σεβ. Μητροπολίτου Ναυπάκτου και Αγίου Βλασίου κ. Ιεροθέου

Η εποχή μας χαρακτηρίζεται, εκτός των άλλων, και για τις θρησκευτικές συγκρούσεις, ιδίως μεταξύ του Χριστιανισμού και του Ισλάμ, και σε πολιτικό επίπεδο. Παρά τον διάλογο που γίνεται κατά καιρούς μεταξύ των θεολόγων τόσο του Χριστιανισμού όσο και του Ισλάμ, συγχρόνως διεξάγονται πόλεμοι μεταξύ Μουσουλμάνων και Χριστιανών. Παρατηρούμε ακόμη ότι το Ισλάμ χρησιμοποιείται κυρίως εναντίον Ορθοδόξων λαών.

Έχει, λοιπόν, μεγάλο ενδιαφέρον να μελετήσουμε τις διαφορές μεταξύ Ορθοδοξίας και Ισλάμ στα θεολογικά ζητήματα και να δούμε τις κοινωνικές, εθνικές και πολιτικές συνέπειές τους. Είναι γνωστόν ότι δεν μπορεί κανείς να μελετήση τα θεολογικά ζητήματα, αν δεν εξετάση τα κοινωνικά και ιστορικά δεδομένα της εποχής τους, ούτε επίσης να αναλύση τα ιστορικά φαινόμενα, αν δεν εξετάση και την θεολογία που τα διαμόρφωσε. Γι᾽ αυτό είναι πάντοτε ανάγκη να εξετάζεται η θεολογία μαζί με την ιστορία.

Παρατηρείται σήμερα από πολλούς ότι ανέρχεται η δύναμη του Ισλαμισμού με συνταρακτικές συνέπειες για τον Χριστιανισμό και κυρίως την Ορθοδοξία. Αυτό, βέβαια, δεν είναι ανεξάρτητο από τις πολιτικές σκοπιμότητες, αλλά και τα διεθνή συμφέροντα. Μερικές φορές συμβαίνει αυτό, γιατί ταυτίζεται η Θρησκεία με ένα Έθνος ή χρησιμοποιείται για την προώθηση των συμφερόντων των μεγάλων δυνάμεων. Υπήρχαν εποχές κατά τις οποίες οι σοσιαλιστικές θεωρήσεις της κοινωνίας ανέπτυξαν την εθνική συνείδηση των λαών που διαπνέονταν από το Ισλάμ. Σήμερα ίσως η πτώση των σοσιαλιστικών θεωριών διαμορφώνει άλλες καταστάσεις. Μέσα στα πλαίσια αυτά πρέπει να δούμε και την άνοδο του Ισλαμισμού στην εποχή μας.

Νομίζω ότι η εποχή μας θυμίζει έντονα τον 14ο αιώνα, πριν την Άλωση της Κωνσταντινουπόλεως από τους Οθωμανούς. Τότε οι Ορθόδοξοι Ρωμαίοι αντιμετώπισαν διαφόρους κινδύνους από τρεις παράγοντες.

Πρώτον, από τους δυτικούς Φράγκους, που ήθελαν να υποδουλώσουν τον ανατολικό τμήμα της Ρωμαικής Αυτοκρατορίας, όπως και τελικά έγινε με την Δ΄ Σταυροφορία το 1204.

Αυτήν την εποχή, δηλαδή τον 14ο αιώνα, ζη ο άγιος Γρηγόριος ο Παλαμάς και αντιμετωπίζει και τους τρεις αυτούς κινδύνους.

Είναι γνωστοί οι θεολογικοί του αγώνες για την αντιμετώπιση του Βαρλαάμ και των οπαδών του, οι οποίοι προσπάθησαν να εισαγάγουν στην Ορθοδοξία τον σχολαστικισμό της δυτικής θεολογίας. Ο άγιος Γρηγόριος διείδε τον μεγάλο κίνδυνο αλλοιώσεως της ορθοδόξου πίστεως. Αν επικρατούσαν οι απόψεις του Βαρλαάμ, ουσιαστικά των σχολαστικών θεολόγων της Δύσεως, τότε θα υπήρχε σοβαρός κίνδυνος να καταλήξουμε ή στον αγνωστικισμό ή στον πανθεισμό ή και σε αυτήν την Ουνία, δεδομένου ότι ο Βαρλαάμ ήταν ένας πραγματικός ουνίτης μοναχός.

Επίσης, ο άγιος Γρηγόριος αντιμετώπισε και μεγάλο πειρασμό από τον αρχηγό των Σέρβων Στέφανο Δουσάν. Όταν ο άγιος εξελέγη Μητροπολίτης Θεσσαλονίκης και οι Θεσσαλονικείς Χριστιανοί δεν τον δέχθηκαν, ο αρχηγός των Σέρβων Στέφανος Δουσάν, που την εποχή εκείνη είχε καταλάβει μεγάλο τμήμα της Μακεδονίας προσπάθησε να τον προσεταιρισθή. Φυσικά, ο άγιος Γρηγόριος αρνήθηκε αυτήν την πρόταση. Ένα, μάλιστα, διάστημα ο Στέφανος Δουσάν πολιορκούσε την Θεσσαλονίκη. Την τελευταία στιγμή αποτράπηκε η υποδούλωσή της με την έλευση του Ιωάννου Καντακουζηνού.

Οπωσδήποτε, όμως, ο άγιος Γρηγόριος αντιμετώπισε και τον κίνδυνο τον προερχόμενο από τους Τούρκους οι οποίοι την εποχή εκείνη είχαν καταλάβει ολόκληρη την Μικρά Ασία και έκαναν επιδρομές προς την Θράκη.

Στην συνέχεια θα δούμε αναλυτικότερα την σύλληψη του αγίου Γρηγορίου του Παλαμά από τους Τούρκους, την αιχμαλωσία του από αυτούς και τον διάλογο που είχε μαζί τους για σοβαρά θεολογικά ζητήματα, γιατί είναι πολύ σύγχρονα τα θέματα αυτά.

1. Το χρονικό της αιχμαλωσίας του στους Τούρκους

Ο άγιος Γρηγόριος ο Παλαμάς είχε αποδεχθή την πρόταση του Ιωάννου του Παλαιολόγου να μεσολαβήση για να επέλθη η ειρήνη μεταξύ αυτού και του πεθερού του Ιωάννου Καντακουζηνού. Καίτοι η υγεία του ήταν επισφαλής, ανέλαβε να ταξιδεύση στην Κωνσταντινούπολη, γιατί ως γνήσιος ησυχαστής ήθελε να δη την ειρήνη να επικρατή στην εναπομείνασα τότε αυτοκρατορία. Κατά την διάρκεια του ταξειδίου αυτού συνελήφθη αιχμάλωτος από τους Τούρκους.

Όλα τα γεγονότα που συνέβησαν κατά την αιχμαλωσία του θα τα αντλήσουμε από την επιστολή που απέστειλε ο άγιος Γρηγόριος στην Εκκλησία της Θεσσαλονίκης. Επίσης υπάρχει και μια άλλη επιστολή με τίτλο «ότε εάλω», η οποία αποτελείται από τμήμα της πρώτης επιστολής.

Πέρα από αυτές τις δύο επιστολές, που είναι επιστολές της αιχμαλωσίας, υπάρχει και «διάλεξις» του αγίου Γρηγορίου του Παλαμά «προς αθέους χιόνας συγγραφείσα παρά ιατρού του Ταρωνείτου, παρόντος και αυτηκόου γεγονότος».

Θεωρώ ότι αυτά τα κείμενα είναι σημαντικά, γιατί αφ᾽ ενός μεν μας περιγράφουν τις ταλαιπωρίες του αγίου Γρηγορίου, αφ᾽ ετέρου δε τις απόψεις του για τους Οθωμανούς. Αυτό το σημείο είναι αρκετά ενδιαφέρον, γιατί, όπως έχουμε αναφέρει, η εποχή αυτή είναι πολύ κρίσιμη για την αυτοκρατορία.

Λίγες ημέρες μετά από τον φοβερό σεισμό της 2ας Μαρτίου του έτους 1354 μ.Χ. ο άγιος Γρηγόριος με συνοδεία δικών του ανθρώπων βρισκόταν στην Τένεδο. Λόγω τρικυμίας ήθελαν κάπου να προσεγγίσουν. Επειδή όμως πληροφορήθηκαν ότι οι Τούρκοι μέσα στην παραζάλη από τον σεισμό είχαν καταλάβει την Καλλίπολη, παρέμειναν στα ανοιχτά της θαλάσσης. Το πρωΐ της άλλης ημέρας οι Τούρκοι κατέλαβαν το πλοίο όπου βρισκόταν ο άγιος Γρηγόριος με την συνοδεία του, ύστερα από μάχη. Έτσι αρχίζει η αιχμαλωσία του αγίου Γρηγορίου στους Τούρκους.

Οι αιχμάλωτοι μεταφέρθηκαν στην Λάμψακο, αφού ταλαιπωρήθηκαν πολύ. Οι

Χριστιανοί έδειξαν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τον άγιο Γρηγόριο και προσέφεραν χρηματικά ποσά για να τον ελευθερώσουν. Όμως οι Τούρκοι, επειδή πληροφορήθηκαν για την μεγάλη προσωπικότητα του αγίου Γρηγορίου του Παλαμά, αύξαιναν το ποσό και έτσι ήταν παντελώς αδύνατον να ευρεθούν τα χρήματα και να ελευθερωθή.

Μετά από μερικές ημέρες τον έφεραν «εις τας Πηγάς» με μεγάλη ταλαιπωρία. Και στην συνέχεια τον οδήγησαν στην Προύσα, που τότε ήταν Πρωτεύουσα του Ορχάν. Εκεί είχε και θεολογικές συζητήσεις, μία με τον εγγονό του εμίρη, τον Ισμαήλ, και την άλλη με τους Χιόνας, το περιεχόμενο των οποίων θα αναλύσουμε πιο κάτω.

Με την παρέμβαση του ιατρού Ταρωνείτη τον οποίο αποκαλεί «φιλοθεώτατον» και «θεοφιλέστατον» οδηγήθηκε στην Νίκαια. Εκεί το κλίμα ήταν πιο κατάλληλο. Από την παραμονή του στην πόλη αυτή διασώζεται και μια τρίτη θεολογική συζήτηση που είχε με τους Οθωμανούς.

Τελικά, ο άγιος Γρηγόριος ο Παλαμάς ελευθερώθηκε την άνοιξη του 1355 με την παρέμβαση του Ιωάννου Καντακουζηνού, ο οποίος προσέφερε το ανάλογο χρηματικό ποσόν που ζητούσαν οι Τούρκοι. Το ποσόν αυτό συγκεντρώθηκε με έρανο «με την φροντίδα του Καντακουζηνού και μετεφέρθη εις τον Ορχάν από Σέρβους εμπόρους».

Η αιχμαλωσία του αγίου Γρηγορίου στους Τούρκους διήρκεσε περίπου ένα χρόνο, από τον Μάρτιο του 1354 μέχρι την άνοιξη του 1355. Κατά το διάστημα αυτό οι Οθωμανοί είχαν κυριεύσει την Καλλίπολη και άλλες πόλεις της Θράκης.

2. Ενδιαφέροντα σημεία από την περίοδο της αιχμαλωσίας

Το χρονικό της αιχμαλωσίας του αγίου Γρηγορίου, όπως διασώζεται στις επιστολές του, δεν παρουσιάζει όλες τις δυσκολίες που συνάντησε εκεί. Πρέπει να δούμε μερικά ενδιαφέροντα σημεία, όπως τα διηγείται ο ίδιος, γιατί φανερώνουν και τον χαρακτήρα των Τούρκων.

Το πρώτο σημείο είναι ότι ο άγιος Γρηγόριος είχε σαφή συνείδηση ότι ανήκε στο γένος των Ρωμαίων. Κάνει λόγο για την εγκατάλειψη «του καθ᾽ ημάς γένους» εκ μέρους του Θεού. Δεν πρόκειται απλώς για το ελληνικό γένος, αλλά για το ρωμαικό, που έχει ελληνικό πολιτισμό και ορθόδοξη πίστη. Πολλές φορές στο κείμενο της επιστολής του κάνει λόγο για τους κατοίκους της Ρωμαικής Αυτοκρατορίας και τους αποκαλεί Ρωμαίους. Γίνεται αντιδιαστολή μεταξύ των Ρωμαίων και των βαρβάρων και με αυτήν την λέξη εννοούνται οι Τούρκοι.

Το δεύτερο σημείο είναι ότι περιγράφει την φρικτή δοκιμασία των Ρωμαίων

κατοίκων της Μικράς Ασίας, από την αιχμαλωσία τους στους Τούρκους. Κάπου λέγει ότι είδε να ζούν μαζί Χριστιανοί και Τούρκοι: «Άγοντας, αγομένους ορών». Οι Χριστιανοί ήταν αγόμενοι, ενώ οι Τούρκοι άγοντες. Με την φράση αυτή πολλά μπορεί κανείς να υπονοήση. Πάντως είναι γεγονός ότι οι Τούρκοι χρησιμοποιούσαν τους Χριστιανούς σκληρά.

Σε άλλο σημείο της επιστολής περιγράφεται η προσέλευση των Χριστιανών προς αυτόν που τον ρωτούσαν, εκτός των άλλων, και για την αιτία της εγκαταλείψεώς τους από τον Θεό.

Κατά την μεταφορά του «εις τας Πηγάς», συνάντησε εκεί Εκκλησία, γύρω από την οποία ζούσαν μοναχοί και κοσμικοί. Ο άγιος Γρηγόριος ομιλούσε στην Εκκλησία και παρηγορούσε, αφ᾽ ενός μεν τους αυτόχθονες, αφ᾽ ετέρου δε «τους εκ της αιχμαλωσίας εκεί συναγομένους Χριστιανούς». Αυτό σημαίνει ότι στον τόπο εκείνο ήταν συγκεντρωμένοι πολλοί αιχμάλωτοι Χριστιανοί, εστερημένοι των πάντων και έχοντες ανάγκη παρηγοριάς.

Το τρίτο σημείο είναι ότι την κατάληψη της Μικράς Ασίας από τους Τούρκους ο άγιος Γρηγόριος ο Παλαμάς θεωρεί ως οικονομία και παιδεία του Θεού για τα αμαρτήματα των Ρωμαίων. «Άμα δε και προς μικράν έκτισιν των πολλών εις Θεόν ημετέρων αμαρτημάτων». Μάλιστα δε και άλλα γεγονότα, όπως τον σεισμό, θεωρεί ότι είναι είτε παιδευτικές ενέργειες του Θεού είτε εγκαταλείψεις. Δεν το δέχεται αυτό μοιρολατρικά, αλλά πραγματικά, αφού βλέπει την ιστορία μέσα από την Πρόνοια του Θεού. Αυτό δεν σημαίνει ότι αδιαφορούσε για την ελευθέρωσή τους ή την ελευθερία του Γένους τους, αλλά ήξερε να ερμηνεύη την αδυναμία του ανθρώπου να ξεπεράση τους πειρασμούς και τα προβλήματα.

Το τέταρτο σημείο που βλέπουμε στις επιστολές του αυτές είναι ότι περιγράφεται όλη η ταλαιπωρία του κατά την φρικτή δοκιμασία της αιχμαλωσίας του. Είχε ξεκινήσει από την Θεσσαλονίκη με επισφαλή υγεία και εξαναγκάστηκε να περάση όλη αυτή την πειρασμική δοκιμασία. Σε πολλά σημεία των επιστολών του φαίνεται η ταλαιπωρία που πέρασε. Θα αναφέρω μερικές χαρακτηριστικές φράσεις.

Περιγράφοντας τα γεγονότα της συλλήψεώς του λέγει: «Και πολέμου συγκροτηθέντος... ελεεινώς ήλωμεν αιχμάλωτοι γεγονότες». Έγινε μάχη μέσα στο πλοίο και συνελήφθησαν ελεεινώς αιχμάλωτοι. Αμέσως μετά την αιχμαλωσία αντιμετώπισε ποικίλα προβλήματα. Ομιλεί για γύμνωση, για στέρηση των αναγκαίων, για παντοδαπή κάκωση του σώματος που προερχόταν από έξω, προφανώς εδώ υπονοεί μαστιγώσεις, καθώς επίσης για καχεξία των σπλάγχνων, για σύντηξη της σαρκός και παράλυση τμήματος των μελών. Η εικόνα του αιχμαλώτου, αν προσαρμοσθή στην περίπτωση του αγίου Γρηγορίου μπορεί να

δείξη την δοκιμασία του. Επίσης, οι πολλοί έπαινοι των Ρωμαίων ενεργούσαν αρνητικά, γιατί οι Τούρκοι, αντιλαμβανόμενοι ότι αιχμαλώτισαν ένα σημαντικό πρόσωπο της Ρωμαικής Αυτοκρατορίας, ζητούσαν περισσότερα λύτρα για να τον απελευθερώσουν.

Τον περιέφεραν στις πόλεις της Μικράς Ασίας με μεγάλη ταλαιπωρία, ώστε ο ίδιος να γράψη ότι, όταν έφθασαν «εις τας Πηγάς», ήταν ταλαιπωρημένοι πολύ από την οδοιπορία και από όσα συνέβησαν κατ᾽ αυτήν, και μάλιστα τότε τους άφησαν να διημερεύσουν στο ύπαιθρο. Οπότε, όταν ο κοινοτάρχης της πόλεως τους φιλοξένησε, τότε «υπό στέγην ήγαγε και γυμνούς όντας ενέδυσε και πεινώντας έθρεψε και διψώντας επότισε».

Όταν διάβασα για πρώτη φορά αυτό το κείμενο συγκινήθηκα βαθειά. Έβλεπα έναν ομολογητή της Ορθοδοξίας, έναν θεούμενο που έπλεε μέσα στο φως του Θεού, να γυμνώνεται και να εξευτελίζεται από τους βαρβάρους Τούρκους. Και στην Προύσα, όπως λέγει ο ίδιος, «περιστοιχούντες ήσαν ημάς οι βάρβαροι».

Κατά τον πρώτο θεολογικό διάλογο που είχε με τον Ισμαήλ, εγγονό του Ορχάν, έβρεξε πάρα πολύ, ώστε ο συνομιλητής του να φύγη δρομαίος, ενώ ο άγιος Γρηγόριος με τους άλλους αιχμαλώτους παρέμεινε κάτω από την βροχή. Λέγει: «Εγώ δε… μετ᾽ εκείνων ύπαιθρος· τον υετόν υφιστάμενος».

Προς το τέλος της επιστολής του προς την Εκκλησία της Θεσσαλονίκης υπάρχει και μια άλλη χαρακτηριστική φράση που δείχνει την τραγική κατάσταση στην οποία βρισκόταν ο άγιος Γρηγόριος ο Παλαμάς. Γράφει: «Ταδ᾽ εν ταίς εξής γράφειν ο μεν λογισμός εθέλει, η δε χείρ ουκ ισχύει». Αυτή η φράση είναι σημαντική, γιατί δείχνει ότι, παρά την επιθυμία του να γράφη, δεν ανταποκρινόταν το χέρι του από τις ταλαιπωρίες. Αν συνδέσουμε αυτόν τον λόγο με τον άλλο που γράφει για την πάρεση μικρού μέλους του σώματος, διαπιστώνουμε ότι μάλλον είχε υποστή μια μικρή παραλυσία από τις κακουχίες που περνούσε.

Το πέμπτο σημείο από την επιστολή που μελετάμε είναι ότι σε αυτήν χαρακτηρίζεται η νοοτροπία και ο χαρακτήρας των Τούρκων, οι οποίοι τον κρατούσαν αιχμάλωτο, αλλά και το ήθος με το οποίο τους εμπότιζε η θρησκεία τους. Πολλές φορές στην επιστολή τους ονομάζει βαρβάρους, και μάλιστα «τοις πάντων βαρβάρων βαρβαρωτάτοις». Σε αντιπαράθεση με το ευσεβές γένος των Ρωμαίων αυτοί αποτελούν «το δυσεβές και θεομισές και παμμίαρον τούτο γένος». Οι Τούρκοι δεν ακολούθησαν τον Χριστό, αλλά «ανθρώπω ψιλώ τε και θνητώ και τεθαμμένω, Μωάμεθ ούτος». Γι᾽ αυτό ο Θεός τους παρέδωσε σε αδόκιμο νού και πάθη ατιμίας «ώστε βιούν αισχρώς και απανθρώπως και θεομισώς». Και παρά τους φόνους και τις ακολασίες νομίζουν ότι έχουν τον Θεό συνευδοκούντα. Ο άγιος

Γρηγόριος αισθάνεται ότι οδηγείται από χέρια άνομα. Όλοι αυτοί οι χαρακτηρισμοί δείχνουν την κατάσταση των Τούρκων και πως αισθανόταν ο καθαρότατος και ο αγιότατος Γρηγόριος, ευρισκόμενος μέσα στην σαρκολατρική και εμπαθή ατμόσφαιρα των Οθωμανών.

Με όλα αυτά φαίνονται οι δυσκολίες του αγίου Γρηγορίου κατά την ενιαύσιο αιχμαλωσία του στους Τούρκους. Μετά από τόσους αγώνες καθάρσεως που έκανε στο Άγιον Όρος, μετά από τις εμπειρίες του ακτίστου Φωτός, μετά από τους αγώνες για την ορθόδοξη πίστη, περιέπεσε αιχμάλωτος στους Τούρκους. Και όλα αυτά ήταν μέσα στην Πρόνοια του Θεού για να αγιασθή ακόμη περισσότερο ο ίδιος, και να δοξασθή το Όνομά Του.

3. Οι τρεις θεολογικοί διάλογοι του αγίου Γρηγορίου με τους Οθωμανούς

Κατά την διάρκεια της ενιαυσίου αιχμαλωσίας του ο άγιος Γρηγόριος ο Παλαμάς είχε και τρεις θεολογικούς διαλόγους, όπως είδαμε προηγουμένως. Θα κάνουμε μια σύντομη ανάλυση των διαλόγων αυτών, παρουσιάζοντας τα κεντρικά τους σημεία, γιατί δεν είναι εύκολο να αναλυθούν όλες οι πλευρές τους.

Ο πρώτος διάλογος έγινε στην Προύσα, η οποία τότε ήταν η Πρωτεύουσα των Οθωμανών, με τον Ισμαήλ, εγγονό του εμίρη Ορχάν. Κάθησαν στο έδαφος και παρευρίσκονταν μερικοί άρχοντες. Παρετέθησαν στον Ισμαήλ κρέατα και στον άγιο Γρηγόριο φρούτα, επειδή ήταν καλοκαίρι. Στην αρχή η συζήτηση περιστράφηκε στο γιατί δεν τρώγει κρέας ο άγιος. Στην συνέχεια ο λόγος προχώρησε στην ελεημοσύνη, επειδή την ώρα εκείνη κάποιος έφθασε και ανήγγειλε ότι εξετέλεσε την εντολή του μεγάλου αμηρά για την ελεημοσύνη της Παρασκευής. Ο Ισμαήλ ρώτησε τον άγιο αν και οι Χριστιανοί εξασκούν την αρετή της ελεημοσύνης. Ο άγιος Γρηγόριος απήντησε ότι η ελεημοσύνη είναι γέννημα και καρπός της αληθινής προς τον Θεό αγάπης, οπότε αυτός που αγαπά πολύ τον Θεό είναι ελεήμων.

Ίσως το περιστατικό αυτό να ήταν σκηνοθετημένο για να συζητήσουν περί του Χριστού και του Μωάμεθ. Πράγματι, ο Ισμαήλ ρώτησε τον άγιο Γρηγόριο αν οι Χριστιανοί αγαπούν τον Προφήτη τους Μωάμεθ. Η απάντηση του αγίου ήταν αρνητική. Η επόμενη ερώτηση του Ισμαήλ ήταν, γιατί αγαπούν έναν εσταυρωμένο Θεό και πως προσκυνούν το ξύλο και τον σταυρό. Ο άγιος ανέλυσε και το εκούσιο και την δόξα του πάθους, αλλά και το απαθές της θεότητος, και ότι ο σταυρός είναι το τρόπαιο και σημείο του Χριστού, όπως ο άρχοντας έχει διάφορα διακριτικά εμβλήματα και απαιτεί την τιμή των άλλων. Στην συνέχεια, θέλοντας ο Ισμαήλ να ειρωνευθή την χριστιανική πίστη, είπε ότι, επειδή οι Χριστιανοί

διδάσκουν ότι ο Χριστός είναι υιός του Θεού, σημαίνει ότι ο Θεός Πατήρ έχει και γυναίκα, διά της οποίας τον εγέννησε. Η απάντηση του αγίου Γρηγορίου ήταν αποστομωτική. Χρησιμοποιώντας την διδασκαλία των Μουσουλμάνων ότι ο Χριστός είναι Λόγος του Θεού και ότι γεννήθηκε από την Παρθένο Μαρία, προχώρησε για να πη ότι αν η Μαρία γέννησε τον Χριστό κατά σάρκα και δεν είχε ανάγκη ανδρός, πόσο μάλλον ο Θεός που είναι ασώματος γέννησε τον λόγο του ασωμάτως και θεοπρεπώς και επομένως δεν είχε ανάγκη υπάρξεως γυναικός.

Η συζήτηση σταμάτησε στο σημείο αυτό, δεν είχε δε άλλη εξέλιξη, ούτε διατέθηκε άγρια ο Ισμαήλ προς τον άγιο Γρηγόριο Παλαμά. Μάλιστα σε αυτήν την φάση της συζητήσεως έπεσε πολύ βροχή, οπότε έφυγε δρομαίος ο Ισμαήλ από τον χώρο εκείνο και ο άγιος Γρηγόριος παρέμενε στην βροχή. Εν τω μεταξύ είχε ήδη βραδυάσει.

Ο δεύτερος διάλογος έγινε με τους Χιόνας. Πριν παρακολουθήσουμε τα κεντρικά σημεία του διαλόγου νομίζω πρέπει να σημειωθούν μερικά για το τι ήταν αυτοί οι Χιόναι, γιατί πολλά ελέχθησαν για το πρόσωπό τους και την αποστολή τους. Η προέλευση των προσώπων αυτών είναι μυστηριώδης.

Ο M. Jugie ισχυρίζεται ότι «είναι παλαιοί ιουδαίοι προσηλυτισθέντες εις το Ισλάμ». Ο Meyendorff «φρονεί ότι ήσαν Χριστιανοί, οι οποίοι εδέχθησαν τον Ιουδαισμό, διά να πλησιάσουν τους Τούρκους κατακτητάς και αποφύγουν διώξεις».

Ο άγιος Φιλόθεος ισχυρίζεται ότι οι Χιόναι ήταν Χριστιανοί και έγιναν Μωαμεθανοί. Οι απόψεις αυτές παρουσιάζουν μια ομάδα ανθρώπων «οι οποίοι κινούνται μεταξύ Χριστιανισμού, Ιουδαισμού και Μωαμεθανισμού, χωρίς να διευκρινίσουν που ευρίσκονται τώρα».

Ο καθηγητής Παναγιώτης Χρήστου ισχυρίζεται ότι οι Χιόνες ήταν Έλληνες. Το όνομά τους (Χιόνες) είναι οικογενειακό και όχι θρησκευτικό. Πρόκειται ασφαλώς για μια συγκρητιστική ομάδα ανθρώπων, οι οποίοι για να αποφύγουν τις διώξεις, λόγω των σκληρών συνθηκών που επικρατούσαν στην Μικρά Ασία από την εισβολή των Τούρκων, απέστησαν από την χριστιανική πίστη, μπορούσαν να εμφανίζωνται και ως Τούρκοι και ως Ιουδαίοι και είχαν ήσυχη την συνείδησή τους ότι διατηρούσαν μέρος της πίστεως, ως κρυπτοχριστιανοί. Ο Ορχάν χρησιμοποιούσε «τα επίλεκτα μέλη της οικογενείας αυτής εις το υπανάπτυκτον εκπαιδευτικόν σύστημά του».

Οι ίδιοι οι Χιόναι κατά την αρχή του διαλόγου ομολόγησαν: «Ημείς ηκούσαμεν δέκα λόγους, ούς γεγραμμένους κατήγαγεν ο Μωϋσής εν πλαξί λιθίναις, και οίδαμεν ότι εκείνους κρατούσιν οι Τούρκοι· και αφήκαμεν άπερ εφρονούμεν

πρότερον και ήλθομεν και εγενόμεθα και ημείς Τούρκοι». Ο άγιος, όμως, Γρηγόριος ο Παλαμάς, από όσα άκουσε από αυτούς ομολογεί ότι περισσότερο είναι Εβραίοι και όχι Τούρκοι. Και από αυτόν τον λόγο φαίνεται ότι πρόκειται για συγκρητιστική ομάδα, η οποία έδειχνε αυτήν την διαγωγή για να επιζήση εκείνη την δύσκολη εποχή. Άλλωστε γι᾽ αυτό και αποκαλούνται «άθεοι».

Την συζήτηση διοργάνωσε ο ίδιος ο Ορχάν. Ρώτησε τον ιατρό Ταρωνείτη: «Τις ποτε και οίός εστιν ο καλόγηρος ούτος;». Και όταν ο ιατρός του έδωσε τα στοιχεία της προσωπικότητός του, εκείνος απάντησε: «Έχω σοφούς και ελλογίμους καγώ, οίτινες αυτώ διαλέξονται». Μετά από αυτό έγινε η συζήτηση των Χιόνων με τον άγιο Γρηγόριο τον Παλαμά.

Αφού οι Χιόναι στην αρχή ομολόγησαν ότι έγιναν Τούρκοι, οι παρόντες άρχοντες είπαν στον άγιο Γρηγόριο να δώση την δική του απολογία. Ο άγιος εκφράζει τον δισταγμό του να απολογηθή, και διότι αισθάνεται ότι είναι μηδέν προς το ύψος της Εκκλησίας του Χριστού, και διότι οι άρχοντες παρευρίσκονται και ως κριταί και συμμαχούν με τους αντιδίκους –επομένως δεν είναι καλό να παρουσιασθούν τα δικαιώματα της ευσεβείας– αλλά και διότι πρέπει να μιμηθή τον Χριστό, ο οποίος όταν παραδόθηκε δεν αποκρινόταν. Όμως στην συνέχεια ομολογεί την πίστη και δεν απολογείται προς τους Χιόνας. Έτσι, αναλύει το δόγμα του Τριαδικού Θεού, καταλήγοντας ότι «ο Θεός τρία, και τα τρία ταύτα εις εστί Θεός και δημιουργός». Σε αυτήν την θέση συνεφώνησαν και οι παρόντες Τούρκοι ίσως από λόγους τακτικής.

Η συζήτηση έπειτα περιστράφηκε στο ερώτημα των Χιόνων, γιατί οι Χριστιανοί ομολογούν ότι ο Χριστός είναι Θεός, αφού είναι άνθρωπος και γεννήθηκε ως άνθρωπος. Ο άγιος Γρηγόριος ανέπτυξε το θέμα της αμαρτίας του Αδάμ και της ενανθρωπήσεως του Υιού και Λόγου του Θεού για να σώση τον άνθρωπο. Οι Τούρκοι έκαναν θόρυβο, λέγοντας, πως γεννήθηκε ο Θεός και τον εχώρεσε μήτρα γυναικός. Ο άγιος απάντησε ότι ο Θεός, επειδή είναι ασώματος, μπορεί να είναι πανταχού και πάνω από το παν και σ᾽ έναν τόπο. Οι Χιόναι πάλι τον διέκοψαν για να πούν: «Είπεν ο Θεός και εγένετο και ο Χριστός». Με αυτό ήθελαν να δείξουν ότι ο Χριστός είναι κτίσμα και όχι Θεός. Ο άγιος μεταξύ των άλλων χρησιμοποίησε την διδασκαλία του Μωαμεθανισμού, ότι ο Χριστός χαρακτηρίζεται Λόγος του Θεού. Αυτό σημαίνει ότι δεν μπορεί ο ένας Λόγος να γίνη από τον άλλο Λόγο και να μην είναι συνάναρχος με τον Θεό. Άλλο είναι η δημιουργία του υλικού κόσμου και άλλο η γέννηση του Λόγου του Θεού, που λέγεται και Πνεύμα του Θεού. Ο Χριστός είναι Θεός, αλλά για την σωτηρία του ανθρώπου προσέλαβε την ανθρώπινη φύση.

Στο σημείο αυτό παρενεβλήθη ο αντιπρόσωπος του Ορχάν Παλαπάνος, που προήδρευε και ρώτησε τον Παλαμά, γιατί δεν δέχονται τον δικό τους Προφήτη,

τον Μωάμεθ, ενώ οι Μουσουλμάνοι δέχονται τον Χριστό ως Λόγο του Θεού και την μητέρα του πλησίον του Θεού. Ο άγιος Γρηγόριος απήντησε ότι δεν μπορεί κανείς να αγαπά τον διδάσκαλο, αν δεν πιστεύση στα λόγια του. Επειδή ο Χριστός δεν μας είπε να δεχθούμε κανένα Μωάμεθ, γι᾽ αυτό δεν αγαπάμε τον Μωάμεθ. Μας είπε δε, όπως λέγουν και οι Απόστολοι, να μη δεχθούμε κανέναν άλλο, γιατί Αυτός θα έλθη να κρίνη τον κόσμο.

Στην συνέχεια οι Χιόναι μαζί με τους άλλους Τούρκους τον ρώτησαν γιατί δεν περιτέμνονται οι Χριστιανοί, αφού και αυτός ο ίδιος ο Χριστός περιτμήθηκε. Ο άγιος Γρηγόριος απήντησε ότι στην Παλαιά Διαθήκη ορίζονταν πολλά, όπως το εβραικό Πάσχα, ο σαββατισμός, οι θυσίες, το θυσιαστήριο μέσα στον Ναό και το καταπέτασμα, τα οποία και αυτοί οι Τούρκοι δεν τα ακολουθούν. Ήθελε όμως να συνεχίση και να αναφέρη τους Προφήτας οι οποίοι ομιλούσαν για την μετάθεση του νόμου, που θα γινόταν από τον Χριστό, αλλά τον διέκοψαν οι Χιόναι για να τον ρωτήσουν για τις εικόνες, τις οποίες απαγορεύει η Παλαιά Διαθήκη. Ο άγιος Γρηγόριος απάντησε ότι απαγορεύθηκε η προσκύνηση των ομοιωμάτων στην Παλαιά Διαθήκη για να μην λατρεύωνται ως Θεοί. Επαινούμε και εμείς τα κτίσματα, «αλλ᾽ αναγόμεθα δι᾽ αυτών εις την δόξαν του Θεού». Δεν θεοποιούμε τα κτίσματα του Θεού.

Κάπου στο σημείο αυτό περατώθηκε ο διάλογος μεταξύ του αγίου Γρηγορίου Παλαμά και των Χιόνων – Τούρκων. Αλλά με το τέλος του διαλόγου συνέβησαν δύο πράγματα. Το ένα γεγονός είναι ότι οι Τούρκοι άρχοντες σηκώθηκαν «και απεχαιρέτησαν μετ᾽ ευλαβείας τον Θεσσαλονίκης και απήρχοντο». Φαίνεται θαύμασαν την σοφία, την διακριτικότητα, αλλά και τα χαρίσματα που είχε. Το άλλο είναι ότι ένας από τους Χιόνας παρέμεινε λίγο και «ύβρισε τον μέγαν του Θεού αρχιερέα αισχρώς και ορμήσας επάνω αυτού έδωκεν αυτώ πληγάς κατά κόρρης», δηλαδή τον ύβρισε και του έδωσε γροθιές στο πρόσωπο. Όμως άλλοι Τούρκοι τον εκράτησαν, τον κατηγόρησαν και τον οδήγησαν προς τον Ορχάν.

Και ο σεβασμός των Τούρκων, αλλά και η αντίδραση του ενός συζητητού δείχνουν την μεγάλη νίκη που κατήγαγε ο άγιος Γρηγόριος και τα ατράνταχτα επιχειρήματα που χρησιμοποίησε. Όπως φαίνεται από τους εισαγωγικούς του λόγους ομίλησε με έμπνευση από τον Θεό, φωτιζόμενος από την άκτιστη Χάρη Του, αλλά όμως και με θαυμαστή διάκριση και σοφία.

Ο τρίτος θεολογικός διάλογος του αγίου Γρηγορίου με τους Μωαμεθανούς έγινε όταν βρισκόταν στα μέρη της Νίκαιας. Ξεκίνησε από ένα περιστατικό που είδε. Κάποια ημέρα βγήκε έξω από την πόλη. Λίγο έξω από την ανατολική πύλη είδε έναν κύβο κατασκευασμένο από μάρμαρο και ευπρεπισμένο για κάποια χρήση. Ρώτησε σε τι χρησίμευε ο κύβος αυτός. Την ώρα που κάποιος του εξηγούσε,

άκουσε φωνές και κραυγές που προέρχονταν από την έξοδο της πόλεως. Διαπίστωσε ότι έρχονταν Τούρκοι έχοντας νεκρό για να τον ενταφιάσουν. Τότε απομακρύνθηκε λίγο, ώστε να είναι δυνατόν να δη και να ακούση όσα θα λεχθούν και θα γίνουν. Οι Τούρκοι τοποθέτησαν τον νεκρό στον κύβο και έχοντας στο μέσον τον τασιμάνη, τον υπεύθυνο, δηλαδή, για την μουσουλμανική λατρεία, προσευχήθηκαν. Σήκωνε ο τασιμάνης τα χέρια του προσευχόμενος και το ίδιο έκαναν και οι παρόντες. Αυτό έγινε τρεις φορές. Μετά τον ενταφιασμό συνάντησε ο άγιος Γρηγόριος τον τασιμάνη και είχε μαζί του μια συζήτηση με την βοήθεια διερμηνέως.

Κατ᾽ αρχάς ο άγιος Γρηγόριος τον ρώτησε να μάθη τι έλεγαν κατά την προσευχή τους στον Θεό. Όταν του εξήγησαν ότι τον παρακαλούσαν να συγχωρήση τα σφάλματα της ψυχής του νεκρού, ο άγιος αποκρίθηκε ότι, επειδή και αυτοί πιστεύουν ότι ο Χριστός είναι κριτής των ανθρώπων και Λόγος του Θεού, σημαίνει ότι προσεύχονταν στον Χριστό. Επειδή ο τασιμάνης είπε ότι ο Χριστός είναι δούλος του Θεού, ο άγιος απάντησε ότι δεν μπορεί να είναι δούλος αυτός που είναι Λόγος του Θεού και θα κρίνη τους ανθρώπους, όπως το ομολογούν όλοι οι Προφήτες.

Ο τασιμάνης βρέθηκε σε δυσκολία. Πολλοί Χριστιανοί και Τούρκοι πλησίασαν για να ακούσουν τον διάλογο. Τότε ο Τούρκος ρώτησε τον άγιο Γρηγόριο γιατί οι Χριστιανοί δεν δέχονται τον Προφήτη Μωάμεθ και το ευαγγέλιό του, που κατέβηκε από τον ουρανό, ενώ οι Τούρκοι δέχονται και τους Προφήτας και τον Χριστό και τα τέσσερα ευαγγέλια, ένα από τα οποία είναι και το ευαγγέλιο του Χριστού. Ο άγιος Γρηγόριος απάντησε ότι δεν παραδεχόμαστε τίποτε ούτε το θεωρούμε ως αλήθεια, αν δεν υπάρχουν μαρτυρίες. Από όλους τους Προφήτας της Παλαιάς Διαθήκης έχουμε μαρτυρίες για τον Χριστό, γι᾽ αυτό και πιστεύουμε σε αυτόν και το ευαγγέλιό Του. Όμως δεν πιστεύουμε στον «Μεχούμετ», γιατί ούτε μαρτυρείται από τους Προφήτας, αλλά ούτε και έπραξε κάτι παράδοξο.

Τότε ο τασιμάνης κατηγόρησε τους Χριστιανούς ότι απέκοψαν το όνομα του Μωάμεθ από το ευαγγέλιο, όπου ήταν γραμμένο. Επίσης είπε ότι και ο Μωάμεθ έκανε μεγάλα πράγματα, αφού με την δύναμη αυτού του Προφήτη κυριάρχησαν οι Τούρκοι από την ανατολή έως την δύση.

Απαντώντας ο άγιος Γρηγόριος στο πρώτο επιχείρημα είπε ότι κανείς Χριστιανός δεν απέκοψε το όνομα του Μωάμεθ από το ευαγγέλιο, γιατί τιμωρείται εκείνος που θα αφαιρέση κάτι από την Αγία Γραφή. Άλλωστε, όπου μεταφράστηκε το ευαγγέλιο πουθενά δεν αναφέρεται το όνομα του Μωάμεθ. Ακόμη και οι αιρετικοί, που χρησιμοποιούν την ίδια Αγία Γραφή, δεν έχουν αυτό το όνομα. Όλοι απέθαναν, αλλά μόνον ο Χριστός αναστήθηκε, αναλήφθηκε και θα κρίνη την οικουμένη. Όσον

αφορά το επιχείρημα ότι με την δύναμη του Μωάμεθ κυρίευσαν όλο τον κόσμο, ο άγιος Γρηγόριος με θάρρος είπε, ότι αυτό έγινε με την δύναμη του διαβόλου, με πόλεμο και μαχαίρι, με λεηλασίες, και ανδραποδισμούς και φόνους. Και ο Αλέξανδρος από την δύση πορεύθηκε προς την ανατολή και την κυρίευσε, αλλά αυτό δεν είναι απόδειξη θεότητος, ούτε σε αυτόν εμπιστεύθηκαν οι άνθρωποι τις ψυχές τους. Ο Μωάμεθ, χρησιμοποιώντας την βία και την ηδονή, δεν προσεταιρίσθηκε ούτε ένα μέρος της οικουμένης, ενώ η διδασκαλία του Χριστού, καίτοι συνιστά σκληρό βίο και άσκηση, εν τούτοις κυριαρχεί και στους πολεμίους της και σε όλη την οικουμένη, χωρίς βία.

Στο σημείο αυτό οι παρευρισκόμενοι Τούρκοι κινήθηκαν με οργή. Βλέποντας οι Χριστιανοί τις διαθέσεις τους, έκαναν νεύμα στον άγιο Γρηγόριο να περατώση τον λόγο. Τότε ο άγιος με ιλαρότητα και υπομειδίαμα τους είπε: «Ει γε κατά τους λόγους συνεφωνούμεν ενός αν και ήμεν και δόγματος». Ήταν μια έξυπνη απάντηση για να τους καθησυχάση. Είπε, δηλαδή, ότι δικαιολογείται κάποια διαφορά, διότι αλλιώς δεν θα ανήκαν σε διαφορετικά δόγματα.

Τότε κάποιος από τους Τούρκους είπε: «Έσται ποτε ότε συμφωνήσομεν αλλήλοις». Και γράφει ο άγιος Γρηγόριος: «Και εγώ συνεθέμην και επευξάμην τάχιον ήκειν τον καιρόν εκείνον», δηλαδή συμφώνησε και ευχήθηκε να έλθη γρήγορα ο καιρός που θα συμφωνήσουν μεταξύ τους. Όπως σημειώνει ο άγιος Γρηγόριος, το είπε αυτό ενθυμηθείς τον λόγο του Αποστόλου Παύλου: «Τω ονόματι Ιησού παν γόνυ κάμψει και πάσα γλώσσα εξομολογήσηται ότι κύριος Ιησούς Χριστός εις δόξαν Θεού πατρός». Φυσικά αυτό, όπως λέγει ο άγιος, θα συμβή στην Δευτέρα Παρουσία του Χριστού.

Ο τρίτος αυτός διάλογος έγινε τον Ιούλιο του 1354, λίγους μήνες μετά την αρχή της αιχμαλωσίας του. Δεδομένου ότι ο άγιος Γρηγόριος παρέμεινε ένα χρόνο αιχμάλωτος στους Τούρκους, οπωσδήποτε θα είχε και άλλες συνομιλίες μαζί τους. Όμως εδώ τελειώνει η επιστολή και δεν έχουμε άλλες μαρτυρίες. Το γεγονός είναι ότι δόθηκε η ευκαιρία από τον Θεό και στους Τούρκους να μετανοήσουν την κρίσιμη εκείνη εποχή, πριν καταλύσουν το Ρωμαικό Κράτος.

Σχολιάζοντας και τους τρεις αυτούς διαλόγους μπορούμε να καταλήξουμε σε μερικά συμπεράσματα.

Το ένα συμπέρασμα είναι ότι το κεντρικό θέμα των συζητήσεων ήταν το πρόσωπο του Χριστού και το πρόσωπο του Μωάμεθ. Το θεμέλιο της ορθοδόξου διδασκαλίας είναι ο Θεάνθρωπος Χριστός. Φαίνεται ότι ο άγιος οδηγούσε προς το σημείο αυτό την συνομιλία.

Το άλλο συμπέρασμα είναι ότι ο άγιος Γρηγόριος διακρίνεται για την μεθοδικότητα της συζητήσεως. Ξέρει πως να χειρισθή το θέμα. Αρχίζει από τις μαρτυρίες του Κορανίου για τον Χριστό και προχωρεί στην ανάπτυξη της σκέψεώς του. Δεν είναι από την αρχή επιθετικός, ούτε αλλοιώνει την πίστη. Χρησιμοποιεί δικές τους μαρτυρίες, χωρίς να αλλοιώνη την αποκεκαλυμμένη αλήθεια, έχοντας μεγάλο θάρρος, καίτοι είναι αιχμάλωτος.

Το τρίτο συμπέρασμα είναι ότι διακρίνεται για την σύνεσή του. Ξέρει πως να αρχίση και που να σταματήση. Όταν αισθάνεται ότι δεν ωφελεί τους συνομιλητάς του, τότε σταματά με τρόπο, σοφία και εξυπνάδα. Μερικές φορές χρησιμοποιεί και διφορούμενες εκφράσεις, σε μη ουσιώδη θέματα, για να περατώση ήρεμα και ήσυχα την συζήτηση. Έτσι συζητά ένας θεούμενος, ένας άγιος.

4. Παροτρύνσεις περί της πίστεως

Νομίζω ότι το θέμα δεν θα είναι ολοκληρωμένο αν δεν δούμε και πως καταλήγει αυτή η επιστολή του, που απέστειλε ο άγιος Γρηγόριος στην Εκκλησία της Θεσσαλονίκης. Δεν εκθέτει μόνον τις ταλαιπωρίες του από την εξορία, ούτε τους διαλόγους του που είχε με τους Τούρκους, αλλά προχωρεί και στον τονισμό των υποχρεώσεων που έχουν οι Χριστιανοί. Είναι μια καταπληκτική ποιμαντική επιστολή, και όχι ένα χρονογράφημα, γιατί ο άγιος αισθανόταν Ποιμήν. Όπως όταν βρισκόταν στην Θεσσαλονίκη δίδασκε με θυσία και παρρησία την οδό της σωτηρίας, έτσι κάνει και τώρα που βρίσκεται σε μεγάλο πειρασμό.

Οι Χριστιανοί δεν πρέπει να ξεχνούν ποτέ ότι έχουν ζωντανό και αληθινό Θεό, που μαρτυρείται από τον Πατέρα, τους Προφήτες και από τα έργα τους. Αυτός είναι ο Χριστός. Αλλά και ο Χριστός απαιτεί ζωντανή και αληθινή πίστη που να μαρτυρήται από τον Θεό, τους διδασκάλους του Θεού και τα έργα. Ουσιαστικά πρόκειται για την τήρηση των εντολών του Θεού.

Χρειάζεται ζωντανή πίστη. Αν δεν υπάρχουν τα έργα, η πίστη είναι νεκρά. Αυτός που έχει νεκρά πίστη, «διά της των αγαθών απραξίας», είναι νεκρός, αφού δεν ζη εν τω Θεώ. Η πίστη που δεν μαρτυρείται από τα έργα της σωτηρίας δεν είναι πίστη και ομολογία, αλλά απιστία και άρνηση.

Οι Χριστιανοί δεν πρέπει να πάθουν κάτι παρόμοιο με τους Μουσουλμάνους, στο θέμα της πολιτείας και όχι της θεοσεβείας. Γιατί οι Μουσουλμάνοι, ενώ πιστεύουν ότι ο Χριστός είναι Λόγος και πνοή του Θεού και ότι γεννήθηκε από Παρθένο, εν τούτοις «ως μη Θεόν όντα τούτον φεύγουσι φρενοβλαβώς και αθετούσιν». Το ίδιο μπορούν να πάθουν και οι Χριστιανοί, όταν ομολογούν ότι οι εντολές του Θεού

είναι δίκαιες και αγαθές, αλλά στην συνέχεια τις αθετούν διά των έργων.

Είναι αδύνατον κάποιος άπιστος να εμπιστευθή τον Χριστιανό, όταν πιστεύη μεν στον Χριστό που γεννήθηκε από παρθένο Πατέρα αχρόνως και από παρθένο Μητέρα εν χρόνω, όμως δεν ασκεί την παρθενία και την σωφροσύνη, αλλά ζη την ακολασία. Είναι αδύνατον να γίνη κανείς υιός κατά Χάριν του Θεού, όταν ο μεν Χριστός νήστευε, νομοθέτησε την εγκράτεια, διέταξε να κρίνουμε δίκαια, ταλάνιζε τους πλουσίους, έδειχνε συμπάθεια προς τους πταίοντας, αλλά και μακροθυμία, πραότητα, ανεξικακία και ταπείνωση, ο δε Χριστιανός κάνει εντελώς τα αντίθετα από εκείνα που έκανε και δίδασκε ο Χριστός.

Στο τέλος τους προτρέπει να κάνουν αυτοί την αρχή και τότε θα βοηθήση ο Θεός. «Δος συ την αρχήν ταύτης, ο δε Θεός παράσχηται την τελείωσιν». Οι Χριστιανοί πρέπει να ζητούν όχι μόνο την ανθρώπινη αρετή, αλλά και την θεική. Αυτό σημαίνει ότι πρέπει να επιτύχουν την θέωση. Η απομάκρυνση από την κακία, η απόκτηση της αρετής, η ανάληψη των έργων της μετανοίας και η αναμονή του Θεού, οδηγεί τον άνθρωπο στην πρόσκτηση των θεικών αρετών «διά της του θείου πνεύματος ενοικήσεως». Εδώ ο άγιος Γρηγόριος συνιστά την μέθοδο της θεώσεως. Δεν αρκείται στον τονισμό μόνον της απομακρύνσεως από την κακία, αλλά τονίζει και την πορεία προς την θέωση, την έλευση της Χάριτος του Θεού στην καρδιά. Έτσι ερμηνεύεται η ενοίκηση του θείου πνεύματος εντός μας. Με αυτόν το τρόπο «θεοποιείται ο άνθρωπος».

Οι Χριστιανοί πρέπει να δείξουν την αληθινή πίστη από τα έργα της προσωπικής τους ζωής. Και καταλήγει αυτήν την θαυμάσια επιστολή ο θείος Γρηγόριος: «Ούτω γαρ θεοποιείται ο άνθρωπος. Ο γαρ κολλώμενος διά των έργων της αρετής τω Θεώ εν πνεύμα μετά του Θεού γίνεται διά της του θείου πνεύματος χάριτος, ήτις μετά πάντων υμών είη πάντοτε, νυν και αεί και εις τους αιώνας των αιώνων. Αμήν.».

Η επιστολή αυτή του αγίου Γρηγορίου είναι υπόδειγμα ποιμαντικού λόγου. Δεν εξαντλείται σε μια απολογία και μια γνωσιολογική ενημέρωση, αλλά προχωρεί και στην ποιμαντική καθοδήγηση των Χριστιανών προς την θέωση, που είναι ο τελικός σκοπός του ανθρώπου. Δείχνει πως και εμείς πρέπει να αντιμετωπίζουμε τις αιρέσεις. Πρέπει να διαφωτίζουμε τους Χριστιανούς, αλλά και να τους κατηχούμε, και κυρίως να τους ποιμαίνουμε προς την κοινωνία τους με τον Θεό.

Ο άγιος Γρηγόριος ο Παλαμάς με τον θεολογικό διάλογο που έκανε με τους Οθωμανούς έδειξε την διαφορά που υπάρχει μεταξύ της ορθοδόξου θεολογίας με τον ισλαμισμό, τόσο στην θεωρητική διδασκαλία όσο και στην πρακτική που χρησιμοποιούν οι μουσουλμάνοι για να επικρατήσουν στον κόσμο. Και με αυτόν τον

τρόπο ο άγιος Γρηγόριος ο Παλαμάς αποτελεί υπόδειγμα Πατρός και θεολόγου για το πως πρέπει να αντιμετωπίζουμε τον Ισλαμισμό, αλλά και πως να φροντίζουμε να ζούμε την ορθόδοξη πίστη μας.

Αυτός ο διάλογος είναι επίκαιρος, ιδίως στις ημέρες μας, που ο Πρόεδρος της Τουρκίας επιδιώκει να ανασυστήση την Οθωμανική Αυτοκρατορία, με ο,τι αυτό συνεπάγεται.